

KOPPNING OCH ÅDERLÅTNING.

Såväl i den lärda medicinen som i folkmedicinen ha koppning och åderlåtning spelat en stor roll ända fram mot vår tid. Åderlåtningen är känd i den västerländska kulturkretsen sedan forntiden. Att såra eller sarga sig själv, att låta sitt eget blod, har emellertid haft ej blott medicinsk betydelse utan även förekommit som magisk handling, offerrit etc.

Vid utfrågning rörande föreliggande ämnen böra även sådana handlingar noga observeras och beskrivas. Dock blir den folkmedicinska synpunkten här den dominerande. Därvid är då viktigt att skilja mellan koppning (innebärande, att man gör ett antal smärre hack för att åstadkomma en lokal bloduttömning) och åderlåtning (innebärande öppnandet av en blodåder för blodavtappning).

1. I orten begagnade uttryck för koppning? Ex.: Kuppning, keppning, koppan; koppa sig, kuppa sig.

2. Ortens uttryck för åderlåtning? Ex.: åderlåtan, åderslag, låta åder, lätta åder, lata åre, lätta si åder, åderslå, ådra, ådra sig, ådra bort (en sjukdom), årela, ådersläppa, krucka åder.

3. Vem utförde koppning? Vem utförde åderlåtning? Vände man sig till präst, klockare, barnmorska, klok gubbe eller gumma eller särskild åderlåtare eller koppare?

4. Benämning på sådan person? Ex.: Koppare, kopperska, koppgumma, koppan(-de)gumma, koppan(-de)kåring, åderlåtare, årlåtare, åderslåare.

5. Ansågos vissa personer vara skyldiga att på begäran slå åder eller koppa, vilka personer alltså måste kunna konsten (prästen, klockaren, barnmorskan)?

6. Har konsten att koppa och slå åder gått i arv inom vissa släkter?

7. Har konsten lärts bort från föräldrar till barn? Har någon särskild person uppträtt som lärare i koppning och åderlåtning?

8. Berätta om koppare och åderlåtare med stort rykte? Har man (regelbundet eller endast vid särskilda tillfällen) besökt mera kända åderlåtare på främmande ort eller ha sådana kommit till bygden för att ha regelbunden mottagning eller annars avlagt besök för att utöva sin praktik? Vilken tid på året brukade de komma? Varifrån kommo de? Hade de även annan sysselsättning? Ex.: Flera åderslagare funnos i olika Orebyar. Även en Morakarl, Kånå Niss, for ofta i Ore och slog åder. Han lagade även klockor på sina färder. Dessa åderslagare använde ej koppjärn utan åderjärn.

9. Beskriv kopparens och åderlåtarens utrustning? Redogör för de olika slagen av instrument? Instrumentens konstruktion och benämningar angivas i detalj! Gör gärna en enkel teckning! Ex. på benämningar för kopparens utrustning: koppjärn, koppssnäppare, koppnyx, snäppa, snäpparyx, koppbil (fyrkantigt järn med 12, 16 upp till 24

snippar). Kopphorn, kopp, koppe, koppglas. Kniv. Koppskinn, kopphinna. Skål (att upptaga blodet uti), kopp, koppkopp. Plåster (att fästa över såret). Koppapåse (påse vari hela utrustningen förvaras och bäres). Ex. på benämningar för åderlåtarens utrustning: åderjärn, ådersnäppare, snäppare, åderkruckjärn, åderbil. Fästpanna, skopa (vari blodet rinner ner). Annan här ej antydd utrustning?

10. Vad har man ansett om koppningens och åderlåtningens särskilda nytta och betydelse? Har man menat att koppningen framför allt borde komma ifråga som botemedel för redan sjuka, för åldringar och barn, medan åderlåtningen skulle användas huvudsakligen av friska för att förebygga sjukdom? Vilken särskild nytta tillskriver man den ena eller den andra metoden? Åderlåtning (koppning) hälsobringande medel, som bör upprepas tid efter annan? Förekom blodavtappning vid hastigt påkommande sjukdomsfall, svimning, vanmakt, ångest- eller vredesänfall, häftiga smärtor o.dyl.? Ex.: För att känna sig väl till mods, borde man åderlåta sig minst en gång om året (Dalarne). - Det var nån ond blod, som skulle dån. Vara ocken det ville, så när dom var vana att bli åderlåtna vissa tider, så vart dom alldeles sjuka, om dom inte fick göra det, när ti'n var inne (Västmanland).

11. Giv några belysande exempel på särskilda tillfällen, då man tillgripit koppning eller åderlåtning (mot lunginflammation, feber, bröstvärk, fallandesot, huvudvärk, bölder, svullnader, varbildning, sinnessjukdom etc.). Ex.: Ett tag vart jag fast för såna tvära flög (häftiga smärtor), så jag kunde rakt inte re mej. - - - Imellertid gick jag te Norströmsmor i Trollbo. Hon hade två horn och sög opp skinnet med, så det vart liksom sullet (svullet). Sen hacka hon hål med nå' vasst och sög bort sigblon (det framsipprande blodet) med kopphornet. - En gång hade jag värk i magen. Jag hade läst i bondepraktikan, att man för den åkomman skulle låta åder mellan lillfingret och ringfingret. Det var gamle Isak S., som gjorde det åt mig. Sedan var magen bättre, men det kändes alldeles, som om jag hade löss på ryggen.

12. Har man talat om ont blod, sjukt blod, orent blod? Tänkte man sig att vissa åkommor eller sjukdomar berodde på något slag av ont blod och att detta blod måste avlägsnas? Räknade man koppning och åderlåtning till blodrenande åtgärder? Kände man andra sådana blodrenande åtgärder eller blodrenande medel? Har man skilt mellan olika slag av ont eller sjukt blod eller olika slag av friskt blod (såsom elakblod, illblod, förkylningsblod) och därvid ansett koppning eller åderlåtning bort ifrågakomma allt efter blodets art? Har man skilt på s.k. koppningsblod och s.k. åderlåttingsblod?

13. Har man haft den uppfattningen, att en person kunnat ha för mycket blod, och därför behövt slå åder? Har man tänkt sig att när man under en längre tid ej låtit åder, blodet spänner på och vill ut så att därav värk och obehag uppkomma?

14. Har man föreställt sig att åderlåtning använts i fosterfördrivande syfte?

15. Finnas några berättelser om att man i forna tider använt

åderlåtning till övermått på gamla personer, som man velat taga livet av? Sådan åderlåtning har kanske ej varit verkligt lönnmord utan skett med den orkeslöse eller sjuke gamlingens eget medgivande eller önskan? Har åderlåtning förekommit som en metod för självmord?

16. Har man berättat om att åderlåtning förr använts som avrättningsmetod? Ex.: En trollkunnig kvinna blev jämte sina döttrar dömd att ådras ihjäl. Yngsta dottern skonades dock och blev upptagen som fosterbarn av landsherren på Roma (Gotland), men då även hon visade prov på trollaktigt sinne lät den vrede landsherren genast ådra ihjäl den lilla trollpackan.

17. Ansågs det olämpligt eller farligt att åderlåta eller koppa barn och åldringar (ej under 14 år, ej över 60 år)?

18. Under vilka särskilda tillstånd skulle koppning och åderlåtning undvikas (havandeskap, menstruation, matthetstillstånd efter andra blödningar, efter sjukdom etc.)? Ex.: Åderlåtaren såg av blodet att kvinnan var havande och slog därför genast igen.

19. Vid vilken tid skulle åderlåtning eller koppning ske? Vid vilka årstider? Var våren en lämplig tid? Vilka årstider kom ej ifråga (rötmånaden, hunddagarna 4/7 - 20/8, den kallaste tiden på året)?

20. Vilka månader voro lämpligast? Äro uttryck som koppmånader bekanta? Hade första nymånen efter Peter Katt någon särskild betydelse i ifrågavarande hänseende? Vilket samband med månskiten (tungel etc.) kan för övrigt påvisas (låta åder i ny eller nedan, unga personer i första kvarteret, medelålders i andra kvarteret före fullmåne, äldre efter fullmåne, ingen bör slå åder vid själva fullmånen etc.)?

Kunna några föreskrifter påträffas antydande, att man lämpat åderlåtningen efter månens gång genom djurkretsens tecken eller de tolv himmelstecknen? Ex.: Det ansågs gynnsamt att låta åder i Vädurens, Vågens, Skyttens och vattumannens tecken, mindre gott att göra det under Skorpionens och Fiskarnas, farligt under Oxens, Tvillingarnas, Lejonets och Stenbockens tecken?

21. Har man ansett bestämda dagar lämpliga eller olämpliga? Satte man av gammalt (t.ex. enligt almanackans uppgift om dagar, då det är "gott att bade och koppe") åderlåtning och koppning i samband med helgdagar och andra bemärkelsedagar? Vilka dagar i veckan voro lämpliga eller olämpliga?

22. Skulle åderlåtning och koppning företagas på bestämd tid på dygnet? Viss tid efter soluppgången?

23. Har någon åderlåtningsskalender funnits i bygden? Har man följt eller känt till uppgifter och föreskrifter i böcker såsom almanackor, bondepraktikor, kalendrars och läkareböcker av olika slag? Känner man till att lämpliga dagar för koppning utmärkts i kalendrars o.dyl. med en figur föreställande ett kopphorn?

24. Vilka särskilda kroppsdelar kommo i fråga vid koppning eller åderlåtning? Skulle blodavtappning företagas på olika kroppsdelar allt efter könet (på armarna hos män, på fötterna hos kvinnor)?

Hur valde man vid olika sjukdomar lämplig kroppsdel eller åder för blodavtappning (åderlåta tummen mot huvudvärk, lillfingret mot ont i mjälten, stortån mot ont i hals och länder, lilltån mot fallandesot o.s.v.)? Ex.: "Hafwer tu Tandawärck skal tu förstå, Tå skal tu een Åder under tin Tunga slå, Der medh blifwer Pijnan stilt, Om tu effter thetta Rådh göra wilt" (Bonde-Practica, 1662).

25. Vad känner man till om de ådror, som skola öppnas? Har man särskilda namn på ådrorna? Har man härvid hämtat uppgifter från böcker och avbildningar? Har man känt till en avbildning av "Åderlåtningssmannen" eller någon annan figur angivande lämpliga platser eller ådror för åderlåtning? Ex.: Öppna medianen på högra armen för fjärdedagsfrossa. Sicatica eller rylådern utanpå foten öppnas för rylen i ryggen (höft- och ryggvärk). Rosenådern på insidan av foten öppnas för livmodersbesvär. Andra namn på ådror: basilika, leveråder, mjältåder (alla dessa i armen).

26. Finnas några minnen av den äldre uppfattningen att solens ställning i djurkretsens tecken var bestämmande för särskilda kroppsdelar (ej åderlåta på huvudet, när solen var i vådurens tecken, ty huvudet stod under beskydd, behärskades, av detta tecken)? Ex.: "Wachta tigh, at tu icke låter een Åder slå, När thet täckn regerar---- Märck the toloff Täckn på Menniskiors Lijff, Synnerligh medh koppar och ådroslagh, Tå löper Blodet i sin rätta Lagh" (Bonde-Practica, 1662).

27. Var höll man till, då koppning eller åderlåtning skulle företagas? Inomhus, utomhus, i stugan, i bastun? Föreskrev man att dörrar och spjäll skulle vara stängda?

28. Vilka försiktighetsåtgärder borde patienten ha träffat (laxera, fasta eller i varje fall avhålla sig från stark mat, undvika stark rörelse etc.)? Badning före koppning? Vad hade man att iakttaga om blodavtappningen måste ske vid plötsliga sjukdomsfall, svimning o.dyl., då förberedande åtgärder av här nämnt slag ej kunde iakttagas?

Brukade man i varje fall först rengöra huden och avlägsna hår, s.k. hullhår och hur förfor man härvid?

29. Hur tillgick koppningen? Beskriv utförligt varje moment av operationen? Hur fick man koppglasets suga fast (ett stycke fnöske får brinna upp lagt på en brödbit under koppglasets suga)? Hur många kopphorn brukade man sätta på? Vad kallades de genom koppningen uppdragna blåsorna (kopparkoppor)? Hur användes kopphinna? Hur många sår skulle man i olika fall taga upp under kopphornet? Benämningar? Ex.: öppna, slå hål, hacka hål, picka hål.

Hur skulle blodet avgå i normala fall? Beteckningar härför (blodet sipprar, pärlar)? Tillvaratogs något av blodet för särskilda ändamål? Ta upp blod på stål (på kniv)?

Hur lång stund fingo kopphornen sitta på? När ansåg man sig ha fått tillräckligt med blod? Dömde man härvid efter blodets utseende (tunnare, ljusare)?

Hur gick man tillväga då man skulle sätta igen (stänga, sluta igen)? Hur sökte man läka de sår, som uppkommit? Användes härvid sär-

skilt kopplåster, djurfetthinna, fnöske? Betalades koppargumman (gubben) allt efter det antal kopphorn, som påsatts?

30. Har man några särskilda namn och termer på de olika momenten vid åderlåtning till skillnad från koppning? Hur användes åderjärnet? Hur skulle patienten bete sig (hålla sin arm utsträckt på särskilt sätt etc.)? Vari fick blodet rinna (i vatten, i en skål, skopa etc.)? Hur mycket blod fick avrinna? Hur skulle man vid åderlåtning sätta igen, sluta igen ådern? Vad ansåg man det betyda, att intet blod eller ytterst litet avgick? Vad företog man sig i ett dylikt fall?

31. Hur skulle patienten förhålla sig omedelbart efter koppningen eller åderlåtningen (vila utsträckt på rygg)? Höll man sedermera diet (ägg, grönsaker, färsk mat)? Tänkte man sig, att det förlorade blodet ersattes med nytt?

32. Har man studerat blodets beskaffenhet (om blodet skivade sig, blev vitkummigt på ytan etc.) för att därav sluta sig till eller spå om patienten skulle få leva länge, om sjukdom hotade, om kvinna var gravid etc.?

33. Vilka försiktighetsåtgärder skulle iakttagas under och efter själva operationen? Obehöriga och främmande personer ej närvarande? Var skall blodet slås ut (ej i rinnande vatten, under husknuten, under en sten)? Patienten skall spotta tre gånger i sitt blod, innan det slås ut?

34. Har det varit bruk att flera personer sammankommit för att på en gång bli koppade eller åderlättna (vara i koppan(de) bastu)? Traktering (koppande kaffe) vid detta tillfälle?

35. Har koppning och åderlåtning alldeles bortlagts i Eder bygd? Giv om möjligt uppgift om när sådana operationer senast företagits? Har man även i våra dagar begärt att bli åderlåtten eller koppad av t.ex. sjuksköterska, fältskär eller läkare?

36. Har man företagit blodavtappningar på husdjur? Ex.: Man åder-slog korna, när man skulle ha ut dem på våren (Järna, Dalarne).

37. Har man använt sig av blodiglar för att åstadkomma en avtappning av blod? När och var insamlades blodiglarna? Hur skilde man mellan blodiglar och hästiglar? Sjöar som fått namn efter förekomsten av iglar? Har man samlat, sålt iglar till apotek? Har man köpt iglar på apotek? Hur förvarades iglarna?

Mot vilka sjukdomar användes blodiglar? På vilka kroppsdelar sattes blodiglarna (kinderna, halsen, nacken, ryggen etc.)? Skildra påsättningen?

De flesta synpunkter, som ovan antytts beträffande koppning och åderlåtning gälla även för blodavtappning genom blodiglar och frågorna ovan ge alltså anvisning även för studiet av metoden med blodiglar. Observera noga alla speciella benämningar!